

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

ДАНЧЕНКО К. М.,
викладач кафедри кримінально-правових
дисциплін та оперативно-розшукової
діяльності факультету № 3
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.326

ФОРМУВАННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ МЕТИ ПОКАРАННЯ

Статтю присвячено філософсько-правовому осмисленню мети покарання, що зумовлено потребою розв'язання низки актуальних проблем у сфері формування кримінально-правової політики боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: покарання, мета покарання, кримінально-правова політика.

Стаття посвячена філософсько-правовому осмисленню цели наказания, что обусловлено необходимостью решения ряда актуальных проблем в сфере формирования уголовно-правовой политики борьбы с преступностью.

Ключевые слова: наказание, цель наказания, уголовно-правовая политика.

The article is devoted to the philosophical and legal interpretation of the purpose of punishment, is due to the need to address a number of topical problems in the sphere of the formation of criminal and legal policy on fighting against crime.

Key words: punishment, goal of punishment, criminal-legal policy.

Вступ. Проблема мети покарання цікавила багатьох учених-юристів і філософів, що працювали в галузі кримінального права, протягом усієї історії його розвитку. Багато запропонованих ними концепцій і теорій не привели до однозначного тлумачення цієї складної проблеми. Проте серед їх множин можна виділити дві основні групи:

- а) абсолютні теорії покарання (теорії відплати);
- б) відносні теорії покарання (теорії досягнення корисних цілей).

Представники абсолютних теорій (Кант, Гегель та їх послідовники) не бачили в покаранні ніякого іншого змісту, крім єдиної абсолютної ідеї – мети відплати за вчинений злочин. Як практичну реалізацію прихильники цих теорій відстоювали необхідність законодавчого закріплення різних систем пропорційності злочину і покарання, відплати рівним злом за заподіяне винним зло. Наприклад, за вбивство – смертна кара, за статеві злочини – кастрація, за майнові – каторга, за образу – застосування заходів, що ганьблять винного, тощо.

Прихильників відносних теорій об'єднувало те, що вони бачили сенс і корисність покарання в досягненні якоїсь конкретної мети. Так, прибічники теорії залякування (Бентам та ін.) і теорії психологічного примушування (А. Фейєрбах) вважали, що покарання повинно стримувати інших осіб від вчинення злочинів, тобто виконувати мету загального попередження. На думку А. Фейєрбаха, воно має спричинити винному більше невдоволення, ніж те задоволення, яке він одержує від вчинення злочину. Таким чином, застосовуване покарання психологічно впливає на інших осіб, утримуючи їх від вчинення злочинів [1, с. 72]. Представники теорії спеціального попередження відстоювали ідею застосування покарання виключно для того, щоб сам винний не вчинив нового злочину. Подібні ідеї відстоювали і прихильники теорій виправлення, на думку яких покарання повинно забезпечити виправлення винного, тобто невчинення ним нових злочинів.

Однобічність цих теорій не могла задовольнити практиків. Тому в середині XIX ст. з'являються так звані змішані теорії покарання. Загальним для них є об'єднання ідей декількох абсолютних і відносних теорій про мету покарання. Їх прихильники у різноманітних варіаціях визнають цілями покарання: залякування, відплату, відшкодування заподіяної злочиним моральної шкоди, виправлен-

ня, загальне і спеціальне попередження. Ці теорії відрізняються не тільки поєднанням цілей, а й їх значущістю. В одних із них превалує мета залякування, відплати, в інших – мета попередження або виправлення.

Значний внесок у дослідження указаної проблеми зробили і такі відомі криміналісти, як М.С. Таганцев, С.В. Познишев, М.Д. Сергієвський, І.Я. Фойницький, А.Ф. Кістяківський та ін. Ними, зокрема, відстоювалася ідея диференціації мети покарання залежно від тяжкості вчиненого злочину та особливостей особи винного.

Постановка завдання. Необхідність формування філософсько-правової доктрини мети покарання зумовлена потребою розв'язання низки актуальних проблем у сфері формування кримінально-правової політики боротьби зі злочинністю та осмислення мети покарання для удосконалення Кримінального кодексу України і реалізації інноваційних підходів у кримінально-правовій політиці протидії злочинності.

Результати дослідження. У юридичній науковій літературі поняття кримінального покарання використовується в різних значеннях: як правові наслідки вчинення злочину (варіант: засудження за вчинення злочину); як засіб (форма) кримінальної відповідальності; як засіб (знаряддя) боротьби зі злочинністю; як кара (відплата) винному за вчинене; як форма (міра) державного примусу, застосованого до винного; як біль (позбавлення, страждання, обмеження); як деяка шкода, що заподіюється на підставі судового вироку винному у скоєнні злочину.

Аналізуючи кожне із цих значень, слід відмітити, що вони тією чи іншою мірою розкривають різні аспекти такого багатостороннього соціально-правового явища, яким є покарання. І оскільки кожне явище має свою сутність, яка насамперед повинна знайти своє відображення в його понятті, серед цих значень та ознак покарання необхідно виділити те головне, що і складає сутність цього явища, його найбільш характерні ознаки, які визначатимуть його зміст, місце та роль у житті суспільства.

У теорії систем мета визначається як бажаний стан системи в майбутньому. Із наявних у літературі тлумачень впливає, що:

- 1) мета – це майбутній стан будь-якої системи;
- 2) цей стан є продуктом, результатом зусиль суб'єкта;
- 3) будь-яка ціль є деяким проміжним результатом на шляху до більш віддалених і спільних результатів;
- 4) цей стан є бажаним станом для дієвого суб'єкта [2, с. 506].

З названих ознак три останні найбільше використовувалися кримінально-правовою наукою до кримінального покарання. Через значний вплив суб'єктивного фактора радянська кримінально-правова наука розглядала покарання як прагнення держави, панівного класу, суспільства протистояти злочинним формам поведінки окремих людей. Тому не дивно, що мета розглядалась як ідеальний образ (модель) усвідомленого і бажаного результату дій суб'єкта [3, с. 25–27].

Мету покарання автори «Курсу радянського кримінального права» розглядали як остаточний, кінцевий результат, якого намагається досягнути держава, встановлюючи кримінальну відповідальність, засуджуючи винного у вчиненні злочину до тієї чи іншої міри кримінального покарання і застосовуючи цю міру [4, с. 201]. Незважаючи на модне зараз заперечення всього радянського, важко нам не погодитись із тим, що, дійсно, мету покарання треба розглядати як результат застосування покарання, проте не всі результати, а тільки бажані для того, хто ці покарання встановив і застосовує. Визначаючи мету кримінального покарання, ряд учених вказує на соціальний характер очікуваних результатів.

Так, М.П. Журавльов під метою кримінального покарання розуміє «ті, кінцеві соціальні результати, досягнення яких переслідується шляхом встановлення в законі і фактичного застосування цих мір державного примусу» [5, с. 189]. А.Е. Жалинський, розглядаючи мету кримінального покарання, вказує на суб'єкти, які бажають досягнення результату. На думку автора, «мета покарання являє собою: а) бажаний законодавцем і суспільством результат; б) орієнтацію на його досягнення, направлення потенціалу покарання і діяльність із його призначення та виконання [6, с. 375].

Поряд із цим варто відзначити, що будь-яка мета містить у собі не тільки суб'єктивні, але й об'єктивні ознаки. Об'єктивний характер будь-якої мети, зокрема кримінального покарання, визначається об'єктивними властивостями тих засобів, які використовуються для реалізації тієї чи іншої мети.

Сьогодні мету кримінального покарання визначено в міжнародно-правових актах та сучасних кримінальних кодексах зарубіжних країн. Про мету кримінального покарання вказується і в Мінімальних стандартних правилах поводження з арештованими, прийнятими Першим конгресом ООН із попередження злочинності і поводження із правопорушниками 30 серпня 1955 р. Безпосередньо у ст. 58 Правил зазначається, що «метою та виправданням вироку позбавлення волі є захист суспільства і попередження злочинності, яка може загрожувати суспільству».

Мета спеціального запобігання (спеціальна превенція) полягає в тому, щоб попередити можливість вчинення злочинів особами, які вже вчинили злочини і відбувають покарання. Хоча воно адресо-

вано певним групам або категоріям осіб, досягнення мети спеціальної превенції О.Г. Фролова вважає першим і обов'язковим кроком на шляху подальшого досягнення інших цілей покарання [7, с. 113]. Для досягнення цієї мети, на її думку, обов'язковим є виправлення та перевиховання засуджених, а головне – щоб вони не вчиняли нових злочинів з інших причин [7, с. 109].

Виходячи із зазначеного, досягнення мети покарання спеціальної превенції вимагає створення певних соціальних, так званих підтримувальних умов для закріплення правослухняної поведінки колишнього засудженого, вжиття численних заходів соціальної адаптації і ресоціалізації.

Щодо мети загального запобігання, то кримінально-правова політика у контексті цілей покарання має адресуватися всім громадянам і спрямовуватись на стримування їх від вчинення злочинів під загрозою (страхом) покарання та пов'язаним із ним суспільним осудом у широкому значенні слова. І.С. Ной розглядає загальне запобігання як здатність кримінального закону і практики його застосування забезпечувати законотворчій діяльності громадян [8, с. 29]. Використовуючи кримінальне законодавство, кримінально-правова політика покликана не тільки впливати на нестійких громадян, а й на причини й умови злочинності та її прояви [9, с. 49–61]. Стосовно таких громадян кримінальне покарання підвищує правову культуру, виховує нетерпиме ставлення до злочинців, формує відповідний рівень правосвідомості.

Висновки. Вищезазначене дає підстави стверджувати, що кримінально-правова політика у сфері покарання загалом має на меті не лише позитивний вплив на ту чи іншу особу, винну у вчиненні злочину, а і спрямована на досягнення ще однієї мети – знизити імовірність злочинних діянь у суспільстві за допомогою застосування закону або його погрози. Таким чином, покарання є вагомим частиною складного механізму превенції і виконує дві функції: загальну і спеціальну, кожна з яких має своє призначення, принципи дії та ін.

Усі розглянуті цілі покарання є значною мірою взаємопов'язаними і взаємообумовленими. Разом із тим ефективність кримінально-правової політики у сфері покарання вимагає використання цілого комплексу інших кримінально-правових норм та інститутів, а також врахування чинників соціального, психологічного, морального та іншого характеру. Проте сутністю покарання є позбавлення засудженого певних благ, обмеження пересування та спілкування з іншими членами суспільства, права обирати вид трудової діяльності та ін.

Тенденції, що намітились щодо гуманізації покарання, вводять нову модель взаємовідносин суспільства зі злочинністю, завдяки якій поліція має обмежити власну жорстокість стосовно осіб, що вчиняють злочини, а держава – щодо покарання, яке застосовується до цих осіб. Важливо не забувати те, що покарання, хоч являється і важливим, але не основним засобом боротьби зі злочинністю. Тому насамперед державно-правова політика в галузі призначення та виконання покарань повинна базуватися на положеннях Конституції України, що закріпила пріоритетними саме загальнолюдські цінності, та позитивному досвіді вітчизняної та зарубіжної науки і практики.

Список використаних джерел:

1. Фейербах А. Уголовное право / А. Фейербах. – СПб., 1810. – 200 с.
2. Философский энциклопедический словарь. – М., 2000. – С. 506.
3. Трубников Н.Н. О категориях «цель», «средство», «результат» / Н.Н. Трубников. – М., 1967. – С. 25–27.
4. Курс советского уголовного права. Часть общая / отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский. – Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1970. – Т. 2. – 1970. – С. 201.
5. Уголовное право. Общая и особенная части : [учебник для вузов] / под общей ред. М.П. Журавлева и С.И. Никулина. – М., 2004. – С. 189.
6. Уголовное право России : в 2 т. : [учебник для вузов] / отв. ред. А.Н. Игнатов, Ю.А. Красиков. – М., 2005. – Т. 1 : Общая часть. – 2005. – С. 375.
7. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми і шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) / О.Г. Фролова. – К., 1997. – 208 с.
8. Ной И.С. Сущность и функция уголовного наказания в советском государстве. Политико-правовое исследование / И.С. Ной. – Саратов, 1973. – 193 с.
9. Голіна В.В. Загальне запобігання злочинності як одна із цілей кримінального законодавства (кримінологічний підхід) / В.В. Голіна, Б.М. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю : збірник наукових праць. – Вип. 16. – Х., 2008. – С. 49–61.

